

Tıp fakültesi öğrencilerinin kadavra algısı ve eğitimde kadavra kullanımına yönelik yaklaşımları¹

Medical students' perception of cadaver and their attitudes towards using cadaver in education

Hasan ERBAY*, Abdülkadir BİLİR**, Yücel GÖNÜL**, Ozan TURAMANLAR**, Ahmet SONGUR**

Özet

Amaç: Bir grup tıp fakültesi öğrencisinin kadvrayı nasıl algıladıklarını ve tıp eğitiminde kadavra kullanıma yönelik ne tür bir yaklaşım benimsediklerini belirlemektir.

Yöntem: Öğrencilerin kadavra algısını ve eğitimde kadavra kullanımındaki yaklaşımlarını belirleme amacıyla, Öğenler ve Ark. tarafından oluşturulan veri toplama formu revize edilerek Ege Bölgesi'ndeki sekiz farklı tıp fakültesindeki 511 ikinci sınıf öğrencisine uygulanmıştır. Formda her birine benimseme derecesine göre bir-beş arası puan verilmesi istenen 19 ifade yer almaktadır. Derlenen veriler ortalama ve standart sapma üzerinden değerlendirilmiş, alt grup karşılaştırmalarında t test ve ki kare testleri kullanılmıştır. Çalışma için etik kurul onayı alınmıştır.

Bulgular: Veriler 492 form üzerinde değerlendirilmiştir. Katılımcıların %92'si anatomi eğitiminde kadavra kullanmıştır, %57'si kadındır ve %23'ü Afyon Kocatepe Üniversitesi'ndendir. Katılımcıların en fazla benimsediği görüş, insanın değerli bir varlık olduğu ve bu nedenle insan bedenine, kişi canlıyken de öldükten sonra da saygı gösterilmesi gerektiğidir ($4,27 \pm 1,04$). En az benimsenen görüş ise her ne amaçla olursa olsun, ölü bir kişinin bedeni üzerinde eğitim yapılmaması gerektiğidir ($1,90 \pm 0,86$). Mahremiyet hakkı çerçevesinde, diseksiyon sırasında kadvranın yüzünün örtülmesi ihmal edilmemesi gereken insani bir incelik olduğunu kadavra üzerinde eğitim almayanlar alanlara göre ($p=0,008$); diseksiyon-demonstrasyon sırasında kadavra, yalnızca bir nesnedir ve kadvranın bir nesne olarak görülmesi ve benimsenmesi gerektiğini kadavra üzerinde eğitim alanlar almayanlara göre ($p=0,012$); eğitim işlevini tamamlamış bir kadvraya aşırı anlamlar yüklemenin gereksiz olduğunu erkekler kadınlara göre ($p=0,035$); kadavra üzerindeki çalışmalar tıp öğrencilerinin tıbbi-cerrahi işlemlerle ilgili el ve alet kullanma becerilerine ciddi bir katkı sağlamadığını kadavra üzerinde eğitim alanlar almayanlara göre ($p=0,010$) daha fazla benimsemiştir.

Sonuç: Tıp fakültesi öğrencileri kadvrayı insani yönü ve değeri bakımından önemsemekte ve eğitime katkı sağlaması bakımından ona özel bir değer atfetmektedir. Anatomi eğitiminde kadavra üzerinde çalışan öğrencilerde, kadvrayı bir eğitim materyali olarak görme eğilimi daha güçlüdür. Öğrenciler kadvraya ölü bir kişinin bedeni olarak saygı duymakta ve kadvranın bir eğitim materyali olmasıyla ilgili konuları, anatomistlerden kısmen farklı değerlendirmektedir.

Anahtar kelimeler: Anatomi, etik, kadavra, tıp eğitimi

--

Objective: The aim of the study is to determine how a group of medical students perceive the cadavers and what kind of attitudes they have adopted for using cadavers in medical education.

¹ Yazarlardan Bilir'in Erbay yönetiminde yürüttüğü yüksek lisans tezinin bir ön ürünü olan bu çalışma, 1-9 Kasım 2014'te Japonya'da yapılan 15. Asya Biyoetik Konferansı'nda, sözlü bildiri olarak sunulmuştur. Makaleye eleştirileri ve önerileri ile katkıda bulunan Çukurova Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Selim Kadioğlu'na teşekkür ederiz.

* Afyon Kocatepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Afyonkarahisar ✉ hasanerbay@yahoo.com

** Afyon Kocatepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Anatomi Anabilim Dalı, Afyonkarahisar

Gönderim tarihi: 08.03.2015 • Kabul tarihi: 21.05.2015

Methods: The data collection form; which had been generated by Ögenler et al. was revised and then it was performed to 511 second grade students in eight different medical schools in Aegean Region. There were 19 expressions in data collection form which was desired to give one to five points according to degree of adopt from students. The collected data has been assessed at the average and standard deviation and t test and chi-square tests have been used to compute the subgroups. The approval of ethical committee has been obtained for this study.

Results: The data were analyzed on the 492 forms. Of all the participants, 92% of respondents have been used cadavers in anatomy education, 57% of were female and 23% of were from Afyon Kocatepe University. The opinion which is adopted by most of the participants was, human is valuable asset; therefore, value and respect must be given to the human body, while person was both alive or afterdeath ($4,27\pm 1,04$). The least adopted opinion, whatever the purposes are, a dead person's body should not be used for training ($1,90\pm 0,86$). Covering the face of cadaver during the dissection is a humanitarian courtesy ($p=0,008$), was much more adopted by the students who have trained without cadavers; during the dissection-demonstration, cadaver is only an object and supposed to be adopted and seen only as an object ($p=0,012$) was much more adopted by the students who have trained with cadavers, it is unnecessary to attribute an extreme value to the cadavers ($p=0,035$), was much more adopted by male; and the studies on cadavers do not provide a significant contribution to the medical students in terms of improving their medical-surgical skills ($p=0,010$), was much more adopted by the students who have trained with cadavers.

Conclusion: Medical students regard to cadavers for in terms of human aspect and value and, attribute to him a special value in terms of contribute to education. Perception of the cadaver as an educational material is a strong trend in the students trained on cadavers in anatomy education. Students respect cadaver as the body of a dead person and, the issues related with its use as an educational material are considered partially different from the anatomists.

Key words: Anatomy, ethics, cadaver, medical education

Giriş

Teknolojideki gelişmeler, tıp eğitimine birçok yeni imkan sunmuştur. Bu imkanlardan en çok yararlanan alanlardan biri de anatomidir. Özellikle anatomi laboratuvar derslerinin tıp fakültesi ve sağlıkla alakalı diğer fakültelerin öğrencileri için hem eğitime önemli katkı sağlaması hem de mesleki bir tutum geliştirmeye olanak vermesi açısından çok değerli bir ortam olduğu belirtilmektedir (1,2,3). Teknolojideki gelişmelerin ortaya koyduğu gelişmiş maket ve üç boyutlu modelleme gibi olanaklara rağmen kadavra diseksiyonu anatomi derslerinin en önemli bileşeni olma özelliğini korumaktadır (4,5,6). Anatomi eğitiminde başka yöntemler mevcut olmasına rağmen kadavra üzerinde yapılan anatomi pratikleri ve kadavra diseksiyonu anatomi derslerinin merkezinde yer almaktadır (7,8,9). Kadavra diseksiyonunun teknolojinin çeşitli şekillerde harmanlanması ile tıp eğitiminde kullanıldığı alternatif eğitim modelleri de vardır (10). Tıp eğitiminde insan kadavrasının kullanımı; öğrencilerin insan bedenini birebir öğrenmesine, insan bedenine dokunmasına ve beceriye dönük bir takım işlemler uygulamasına olanak vermesi açısından önemli görülmektedir.

Bir tıp öğrencisinin hayatı boyunca hiç unutamayacağı hatıralarından biri anatomi pratiğinde, kadavra ile ilk karşılaşma anıdır (11,12). Bu karşılaşmayı etik açıdan tartışmalı hale getiren konu, ölü insan bedeninin bir eğitim materyali olarak ele alınıyor olmasıdır. Anatomi öğretim elemanlarının bir kısmı, insan kadavrasını bir eğitim materyali olarak görmektedir (13). Bir meslek grubunda, ölü bedene atfedilen statünün toplumun genel kabulüyle bağdaşmaması yadırganacak bir durum değildir. Ölü bedenle karşılaşma, ölü beden dokunulabilir olduğunu kavrama ve üzerinde bir takım işlemler yapabilme sürecine yeni dahil olan öğrenci ise mesleki yaklaşımı henüz tam manasıyla benimseyememiştir. Ölü

bedene yönelik toplumsal algının etkisindeki öğrenci için, kadavranın yüklendiği anlam ve barındırdığı değer zemini, ilginç ve ilginç olduğu kadar da tartışmalı bir konuyu gündeme getirmektedir. Bu konunun bir boyutu tıp fakültesi öğrencisinin kadavra algısı ve tıp eğitiminde kadavra kullanımına ilişkin yaklaşımının ne-nasıl olduğudur. Diğer boyut ise kuramsal niteliği ön planda olan ve kadavranın ahlaki statüsü üzerine yürütülen tartışmalardır (14,15).

Bu çalışmanın amacı, tıp etiği ve değer konusu üzerinden tıp fakültesi öğrencilerinin kadavra algısını ve anatomi eğitiminde kadavra kullanımına ilişkin yaklaşımlarını tespit etmektir. Tıp fakültesi öğrencilerinin kadavranın değeri ve anatomi eğitiminde kullanılması konusunda insani bir yaklaşımı benimsedikleri ve tıp etiği bağlamında insan onurunu önceliledikleri düşünülmektedir. Konu hem tıp etiği hem de tıp eğitimi bağlamında değerlendirilmiş, kadavranın ahlaki statüsü üzerine süregelen tartışmalara öğrencilerin bakış açısı hakkında bilgi aktararak katkı sunmak amaçlanmıştır.

Yöntem

Tanımlayıcı araştırma türünde planlanan bu çalışmanın veri toplama formu ilk iki yazar tarafından, Öğenler ve arkadaşlarının çalışması baz alınarak oluşturulmuştur (13). Üç bölümden oluşan veri toplama formunun ilk bölümde çalışmanın amacını ve çalışmaya katılımın gönüllülük esasına dayalı olduğunu belirten bilgilendirme yer almaktadır. İkinci bölümde, katılımcıların cinsiyeti ve anatomi eğitimlerinde kadavra kullanılıp kullanılmadığı soruları; son bölümde ise katılımcıların kadavra algısını ve tıp eğitiminde kadavra kullanımına yönelik yaklaşımlarını belirlemeye yönelik 19 ifade ve kadavrayla ilk karşılaşma anındaki duygusal durumu belirleyici bir soru yer almaktadır. Duygusal durumu belirlemeye yönelik bu soru, psikiyatri uzmanlarının danışmalığında oluşturulmuştur. Ancak verilerin değerlendirilmesi aşamasında, bu sorunun kapsamının geniş ve çalışmayı ana ekseninden uzaklaştırmaya meyilli olması nedeniyle değerlendirme dışı bırakılmıştır. Psikiyatri biliminin daha güçlü desteğinin gerekli görülmesinden başlayıp, yazarların konunun değerlendirilmesine yönelik yaklaşımlarının birbiriyle örtüşemeyecek derecede zıtlık içermesi nedeniyle tek soruluk bu ifadenin değerlendirmeye dahil edilmemesi görüşü benimsenmiştir.

Katılımcıların yaklaşımlarını belirlemeye yönelik olarak hazırlanan ölçek beşli Likert tipindedir. Ölçekte "Kesinlikle Katılıyorum, Katılıyorum, Kararsızım, Katılmıyorum, Kesinlikle Katılmıyorum" biçiminde görüş içeren beş seçenek verilmiş ve katılımcılardan bu görüşlerden kendilerine en uygun olanı seçmeleri istenmiştir. Veriler bilgisayar ortamına aktarılırken söz konusu seçenekler aynı sıra ile 1-5 puan arasında kaydedilmiştir. Veri toplama formunun pilot uygulaması Afyon Kocatepe Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden 20 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Veri toplama formu üzerinde gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra asıl form katılımcılara uygulanmıştır. Bu form her ilde yazarlardan biri tarafından, o ile bizzat gidilerek katılımcılara uygulanmıştır. Veri toplama formunun uygulandığı üniversitelerin tamamından gerekli izinler alınmıştır. Veri toplama formundaki ifadeler oradaki sıralarına göre Tablo 1' de yer almaktadır.

Tablo 1. Veri Toplama Formunda Yer Alan İfadeler

1.	İnsan değerli varlıktır. Bu nedenle insan bedenine, kişi canlıyken de öldükten sonra da değer verilmesi ve saygı gösterilmesi gerekir.
2.	Her ne amaçla olursa olsun, ölü bir kişinin bedeni üzerinde eğitim yapılmamalıdır.
3.	Eğitime katkı sağlaması nedeniyle kadavra, diğer ölü bedenlere nazaran daha saygın bir konumdadır.

4.	Kadavranın hayattayken nasıl bir kişi olduğu ve nasıl bir hayat yaşadığı ilgi uyandırıcı bir konudur.
5.	Kadavra ile çalışma deneyimi, tıp öğrencisinin ölü insan bedeni ve ölüm hakkındaki olumsuz önyargılardan kurtulmasına katkı sağlar.
6.	Mahremiyet hakkı çerçevesinde, diseksiyon sırasında kadavranın yüzünün örtülmesi ihmal edilmemesi gereken insani bir inceliklerdir.
7.	Diseksiyon-demonstrasyon sırasında kadavra, yalnızca bir nesnedir. Kadavranın bir nesne olarak görülmesi ve benimsenmesi gerekir.
8.	Öğrencilerin kadavrayla birlikte hatıra fotoğrafı çektilmesine karşı çıkılmamalıdır.
9.	Kadavranın yüzüne bakması ve onu daha önceden tanıdığı birine benzetme çabası tıp öğrencisinin kadavrayla kurduğu duygusal ilişkinin önemli bir göstergesidir.
10.	Eğitim işlevini tamamladıktan sonra kadavranın, insan onuruna yakışan bir tarzda cenaze işlemleri yapılmalıdır.
11.	Eğitim dönemi sonunda kadavranın, öğrencilerin ve öğretim elemanlarının katılacağı bir törenle defnedilmesi gerekir.
12.	Eğitim işlevini tamamlamış bir kadavra aşırı anlamlar yüklemek gereksizdir.
13.	Tıp eğitimine katkı bakımından kendi bedenini öğrencilerin eğitime bağışlamak, tıp öğrencilerine burs vermek ve okul yaptırmaktan daha değerli bir eylemdir.
14.	Kadavrayla ilk karşılaşma öncesinde, öğrencileri duygusal ve düşünsel açıdan bu deneyime hazırlamaya yönelik bir ders yapılması gerekir.
15.	Kadavra üzerindeki çalışmalar tıp öğrencilerinin tıbbi-cerrahi işlemlerle ilgili el ve alet kullanma becerilerine ciddi bir katkı sağlamaz.
16.	Kadavra ile çalışma, tıp öğrencileri için sadece insan bedenini tanıma açısından değil hekim kimliğini kazanma açısından da önemlidir.
17.	Vicdani veya dini nedenlerle kadavra üzerinde çalışmayı reddetme, saygı duyulması gereken bir öğrenci hakkıdır.
18.	Ölü insan bedeninin eğitim dışı amaçlarla halka açık alanlarda sergilenmesi, kadavra bağışını olumsuz yönde etkiler.
19.	Anatomi eğitiminde üç boyutlu modelleme veya maket üzerinde çalışma, kadavra üzerinde çalışmaya göre üstündür.

Çalışma 2014 yılının Mayıs ve Haziran aylarında, Ege Bölgesi'nde yer alan sekiz üniversitedeki tıp fakültesi ikinci sınıf öğrencileri üzerinde yapılmıştır. O dönemde bölgede on tane tıp fakültesi vardır. Çalışmanın veri toplama aşamasının gerçekleştiği dönemde ders programları uygun olmadığı için Dokuz Eylül Üniversitesi ve İzmir Üniversitesi Tıp Fakülteleri çalışmaya dahil edilememiştir. Bahse konu iki tıp fakültesinin öğrencilerine anket formunun uygulanabilmesi için uygun zaman dilimi gözetilmişse de yıl sonu olması itibarıyla öğrencilere anket formu uygulayabilecek yeterli ve verimli zaman bulunamamıştır. Bu iki okulun dışında kalan sekiz tıp fakültesinde, tümüne ulaşılması hedeflenen üniversite öğrenci sayısı söz konusu dönemde 1064 kişidir. Bu öğrencilerden 511 tanesine ulaşılmış, eksik veya geçersiz doldurma nedeniyle 19 katılımcının formları değerlendirme dışı tutulmuştur. Sonuçta çalışma 492 öğrenciden elde edilen veriler üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Kategorik ölçümler sayı ve yüzde olarak, sayısal ölçümler ise ortalama ve standart sapma olarak özetlenmiştir. Her bir ifade için hem tüm katılımcıların hem de alt grupların puan ortalamaları hesaplanmıştır. Derlenen veriler bilgisayar ortamında frekans (yüzde) ve ortanca değer ile özetlenmiş,

istatistik analiz programı kullanılmıştır. Grup karşılaştırmalarında anlamlı farklılıkları belirlemek için, istatistik yöntemlerden t-test ve ki- kare testleri kullanılmıştır. İstatistik analizlerde $p < 0,05$ ise sonuçlar anlamlı kabul edilmiştir.

Bu çalışma için Afyonkarahisar Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'ndan onay alınmıştır.

Araştırmanın sınırlılıkları

Katılımcı görüşlerini belirlemeye yönelik olarak, bu çalışmada uygulanan veri toplama yönteminden farklı ve daha işlevsel yöntemlerin (de) kullanılması uygun olabilirdi. Tıp etiğini ilgilendiren bir konu üzerinde yorum yaparken, katılımcıların sorulara verdiği yanıtların değeri ya da içeriği önemlidir. Bu bağlamda benzer nitelikteki çalışmalar için geçerli olabilen endişe, bu çalışma için de geçerlidir. Katılımcıların anket formuna cevap verirken ne denli ciddi-samimi oldukları ve bu durumun cevap formlarına ne şekilde yansıdığı önemli bir konudur. Katılımcıların verdikleri cevaplardaki samimiyet durumunun tespit edilmesindeki zorluk bu çalışmanın sınırlılıklarından birini oluşturmaktadır. Yine uygulama bakımından, üniversiteler arasında dengenin sağlanması amacıyla, bazı üniversitelerden daha fazla katılımcı sağlanması için daha fazla gayret gösterilmesi gerekebilirdi. Bu amaçla, anket formu uygulanması planlanan okulların idari mekanizmaları ile daha erken iletişime geçilip bürokratik sürecin hızlandırılması ve yaz tatili başlamadan hedeflenen tüm okullara ulaşılabilmesi sağlanabilirdi.

Bulgular

Katılımcıların cinsiyetlerine, anatomi eğitimleri sırasında kadavra kullanıp-kullanmadıklarına ve okullarına göre dağılımları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

		N	%
Cinsiyet	Kadın	280	56,9
	Erkek	212	43,1
Anatomi eğitiminde kadavra kullanımı	Evet	451	91,6
	Hayır	41	8,4
Üniversite	Adnan Menderes	76	15,4
	Afyon Kocatepe	114	23,2
	Celal Bayar	74	15,0
	Dumlupınar	41	8,4
	Ege	55	11,2
	Muğla Sıtkı Koçman	36	7,3
	Pamukkale	32	6,5
	Şifa	64	13,0

Katılımcıların ifadelerine verdikleri puanların aritmetik ortalama ve standart sapma değerlerine ilişkin veriler, en yüksek değerden en düşüğe sıralı şekilde Tablo 3'te sunulmuştur. Katılımcılar birinci ifadeye en yüksek puanı vermişlerdir. En düşük puan ise ikinci ifadeye verilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların İfadelere Verdikleri Puanların Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

İfadeler	Ort ± SD
İnsan değerli varlıktır. Bu nedenle insan bedenine, kişi canlıyken de öldükten sonra da değer verilmesi ve saygı gösterilmesi gerekir. (1. İfade)	4,27 ± 1,04
Eğitim işlevini tamamladıktan sonra kadavranın, insan onuruna yakışan bir tarzda cenaze işlemleri yapılmalıdır. (10. İfade)	4,26 ± 0,90
Ölü insan bedeninin eğitim dışı amaçlarla halka açık alanlarda sergilenmesi, kadavra bağışını olumsuz yönde etkiler. (18. İfade)	3,79 ± 1,02
Kadavra ile çalışma deneyimi, tıp öğrencisinin ölü insan bedeni ve ölüm hakkındaki olumsuz önyargılardan kurtulmasına katkı sağlar. (5. İfade)	3,76 ± 0,94
Eğitime katkı sağlaması nedeniyle kadavra, diğer ölü bedenlere nazaran daha saygın bir konumdadır. (3. İfade)	3,60 ± 1,12
Kadavra ile çalışma, tıp öğrencileri için sadece insan bedenini tanıma açısından değil hekim kimliğini kazanma açısından da önemlidir. (16. İfade)	3,97 ± 0,82
Kadavrayla ilk karşılaşma öncesinde, öğrencileri duygusal ve düşünsel açıdan bu deneyime hazırlamaya yönelik bir ders yapılması gerekir. (14. İfade)	3,42 ± 1,05
Eğitim işlevini tamamlamış bir kadavraya aşırı anlamlar yüklemek gereksizdir. (12.İfade)	3,42 ± 0,98
Mahremiyet hakkı çerçevesinde, diseksiyon sırasında kadavranın yüzünün örtülmesi ihmal edilmemesi gereken insani bir inceliklidir. (6. İfade)	3,27 ± 1,19
Vicdani veya dini nedenlerle kadavra üzerinde çalışmayı reddetme, saygı duyulması gereken bir öğrenci hakkıdır. (17. İfade)	3,16 ± 1,16
Eğitim dönemi sonunda kadavranın, öğrencilerin ve öğretim elemanlarının katılacağı bir törenle defnedilmesi gerekir. (11. İfade)	3,16 ± 1,16
Tıp eğitimine katkı bakımından kendi bedenini öğrencilerin eğitimine bağışlamak, tıp öğrencilerine burs vermek ve okul yaptırmaktan daha değerli bir eylemdir. (13. İfade)	3,09 ± 1,02
Diseksiyon-demonstrasyon sırasında kadavra, yalnızca bir nesnedir. Kadavranın bir nesne olarak görülmesi ve benimsenmesi gerekir. (7. İfade)	2,89 ± 1,16
Kadavranın hayattayken nasıl bir kişi olduğu ve nasıl bir hayat yaşadığı ilgi uyandırıcı bir konudur. (4. İfade)	2,85 ± 1,27
Kadavranın yüzüne bakması ve onu daha önceden tanıdığı birine benzetme çabası tıp öğrencisinin kadavrayla kurduğu duygusal ilişkinin önemli bir göstergesidir. (9. İfade)	2,69 ± 1,10
Anatomi eğitiminde üç boyutlu modelleme veya maket üzerinde çalışma, kadavra üzerinde çalışmaya göre üstündür. (19. İfade)	2,61 ± 1,11
Öğrencilerin kadavrayla birlikte hatıra fotoğrafı çekirtmesine karşı çıkılmamalıdır. (8. İfade)	2,42 ± 1,39
Kadavra üzerindeki çalışmalar tıp öğrencilerinin tıbbi-cerrahi işlemlerle ilgili el ve alet kullanma becerilerine ciddi bir katkı sağlamaz. (15. İfade)	2,29 ± 1,03
Her ne amaçla olursa olsun, ölü bir kişinin bedeni üzerinde eğitim yapılmamalıdır. (2. İfade)	1,90 ± 0,86

Katılımcıların en fazla benimsediği görüş, insanın değerli varlık olduğu ve bu nedenle insan bedenine, kişi canlıyken de öldükten sonra da değer verilmesi ve saygı gösterilmesi gerektiğidir (1. İfade) (4,27 ± 1,04). En az benimsenen görüş ise her ne amaçla olursa olsun, ölü bir kişinin bedeni üzerinde eğitim yapılmaması gerektiğidir (2. İfade) (1,90 ± 0,86). Katılımcıların cinsiyeti ve anatomi eğitimlerinde kadavra kullanıp-kullanmama durumlarına göre kimi ifadeler verdikleri cevaplar karşılaştırıldığında alt gruplar arasında istatistik açıdan anlamlı fark bulunmaktadır. Anlamlı fark saptanan bulgular şu şekildedir:

Mahremiyet hakkı çerçevesinde, diseksiyon sırasında kadavranın yüzünün örtülmesi ihmal edilmemesi gereken insani bir incelik olduğunu kadavra üzerinde eğitim almayanlar alanlara göre ($p=0,008$) daha fazla benimsemiştir.

Diseksiyon-demonstrasyon sırasında kadavra, yalnızca bir nesnedir ve kadavranın bir nesne olarak görülmesi ve benimsenmesi gerektiğini kadavra üzerinde eğitim alanlar almayanlara göre ($p=0,012$) daha fazla benimsemiştir.

Eğitim işlevini tamamlamış bir kadavraya aşırı anlamlar yüklemenin gereksiz olduğunu erkekler kadınlara göre ($p=0,035$) daha fazla benimsemiştir.

Kadavra üzerindeki çalışmalar tıp öğrencilerinin tıbbi-cerrahi işlemlerle ilgili el ve alet kullanma becerilerine ciddi bir katkı sağlamadığını kadavra üzerinde eğitim alanlar almayanlara göre ($p=0,010$) daha fazla benimsemiştir.

Anatomi eğitiminde üç boyutlu modelleme veya maket üzerinde çalışmanın kadavra üzerinde çalışmaya göre üstün olduğunu kadavra üzerinde eğitim alanlar almayanlara göre ($p=0,020$) daha fazla benimsemiştir.

Kadavrayla ilk karşılaşma öncesinde, öğrencileri duygusal ve düşünsel açıdan bu deneyime hazırlamaya yönelik bir ders yapılması gerektiği görüşünü kadavra üzerinde eğitim alanlar almayanlara göre ($p=0,033$) daha az benimsemiştir.

Ölü insan bedeninin eğitim dışı amaçlarla halka açık alanlarda sergilenmesinin kadavra bağışını olumsuz yönde etkileyeceği görüşünü erkekler kadınlara göre ($p=0,030$) daha az benimsenmiştir.

Vicdani veya dini nedenlerle kadavra üzerinde çalışmayı reddetmenin, saygı duyulması gereken bir öğrenci hakkı olduğu konusundaki ifadeye kadınların ($p=0,008$) ve kadavra üzerinde eğitim almayanların ($p=0,006$); kararsız kalması istatistik olarak anlamlı bulunmuştur.

Tartışma

İnsanın ve insan bedeninin değeri ve saygınlığı katılımcılar tarafından kabul edilmektedir. Benimsenme derecesi bakımından en yüksek ortalama değere sahip ifadeler bu görüşü destekler niteliktedir. Bu konu kapsamındaki esas tartışma, ölü insan bedeninin eğitim materyali olmasıyla ilgilidir. Eğitim materyali olan bir "şey" yalnızca ahlaki ilişki kurulmayan bir nesne midir? İngiltere'de yapılan bir çalışmada öğrencilerin % 26'sı kadavranın sadece bir nesne olduğunu dile getirmiş, %26'sı ise bu konu hakkında kararsız bir tavır sergilemiştir (16). Bu konu, eğitim alanlar ile verenlerin algıları farklıdır. Kadavranın eğitim sürecinde bir nesne olarak görülmesi yaklaşımında, anatomistlerde bu konuda kararsızlık ve kabule meyil yönünde bir yaklaşım mevcutken, bu çalışmada bu yaklaşımı benimsememeye yönelik bir eğilim vardır (13). Bu farkın, bir mesleğin profesyonel uygulayıcıları ile o uygulama ile yakın zamanda yüzleşmiş kişiler arasındaki algı farkından kaynaklandığını söylemek olanaklıdır. Yine benzer şekilde, araştırmamızın kadavra üzerinde eğitim almış katılımcıların, kadavrayı bir nesne olarak nitelemeye-tanımlamaya meyilli olmalarını da aynı değerlendirme içinde düşünülebilir. Kadavrayla eğitim amaçlı etkileşmek ve onun üzerinde bir takım manipülatif işlemlerde bulunmak; bu sürece tanık olanlar açısından kadavranın statüsünün, ölü bir insan bedeninden bir eğitim nesnesine evrilmesi sonucunu doğurmaktadır.

Yine bu kapsamda; öğrencilerin % 74,2'sinin kadavra diseksiyonu sırasında üzülmediğini belirttiği ve % 87,4'ünün kadavra diseksiyonunu bir yaralama eylemi olarak görmediği bir çalışma da kadavranın eğitim materyali olarak algılanmasının bir başka kanıtını oluşturmaktadır (16). Bu noktada etik açıdan esas sorunlu yan, insan bedeninin araçsallaştırılması meselesidir. Tıpkı klinik çalışmaların olduğu gibi insan

bedeni üzerinde yapılan araştırmaların-çalışmaların da etik açıdan farklı ve sayıca fazla kaygan zeminler barındırdığı açıktır. Bu kaygan zeminde; insanın değeri, ölü bedene saygı ve bu ölü bedeninin eğitim için bir araç olmaktan başkaca bir değerinin olmadığı algısı ya da bu yöne evrilen bir yaklaşımın etik açıdan sorunlu olduğu söylenebilir. Eğitim gibi önemli bir uygulama için araç olmak da bu sürece katkıda bulunmayı istemek de erdemli davranışlar olarak kabul edilebilir. Ancak tıp eğitimi sürecine katkısı bakımından öğrencilere burs vermek ya da eğitim kurumlarına bağış yapmakla, kendi bedenini kadavra olarak bağışlamak arasındaki değer farkı konusundaki katılımcıların kararsızlığı dikkate değerdir. İnsanın ve onun bedeninin değeri konusunda daha net bir yaklaşıma sahip kişilerin, o bedenini kadavra olarak bir eğitim işlevi görmesine; eğitime maddi katkı yapmaya nazaran görece daha az değer vermesi üzerinde durulmaya değer bir konudur. Söz konusu kararsızlıkla ilgili olarak, katılımcıların kadavra bağışı konusunda önceden yeterince düşünüp henüz bir görüş geliştiremediklerini de söylemek olanaklıdır.

Eğitime katkılarından dolayı diseksiyon salonlarında kullanılan bedenlerin değeri konusunda, bu değeri vurgulayan bazı çalışmalar vardır (1,13,17). Ancak bizim çalışmamızda değer konusu net bir şekilde ortaya konmamış, kararsızlığa meyilli bir yaklaşımın benimsendiği görülmüştür. Bu sonucun oluşmasında anatomi eğitiminde kadavra kullanımına yönelik şüpheli bir yaklaşımın etkili olduğu söylenebilir. Araştırmamızda anatomi eğitiminde üç boyutlu modelleme veya maket üzerinde çalışmanın kadavra üzerinde çalışmaya göre üstün olduğuna yönelik yaklaşım benimsendiği görülmüştür. Katılımcıların eğitimlerinde kadavra kullanmış olmalarına karşılık alternatif metotları tercih etme eğiliminde olması dikkate değerdir. Bu durumun kadavrayı da sürece dahil eden farklı eğitim modelleri üzerinde çalışılması ve tartışılması gerekliliğini ortaya koyduğu söylenebilir. Bu türden farklı bir modelin gündeme alınıp değerlendirildiği bir çalışmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır (10).

Anatomi eğitimlerinde kadavra kullanılan katılımcıların kadavra ile eğitime olumlu bakma konusundaki kararsızlıkları için üç olası neden sıralanabilir: Anatomi pratiklerinde kadavra ile temastan ziyade, kadavrayı bir eğiticinin kontrolünde izleme-görme deneyimi yaşanması; kadavra ile çalışmanın getirdiği psikolojik ve fizyolojik zorluklar çekilmesi; anatomi pratiklerinde, kadavraya bekledikleri kadar saygının gösterilmemiş olması. Sayılan malum gerekçelerin artırılabilir olmasını da göz önünde tutarak, tıp öğrencilerinin alternatif öğrenme modelleri üzerinde çalışmayı daha verimli bulmasını anatomi eğitimcilerinin dikkatine sunmak isteriz.

Eğitim işlevi tamamlandıktan sonra kadavra için, insan onuruna yakışır bir tarzda cenaze işlemleri yapılması katılımcıların yüksek oranda desteklediği bir durum olarak göze çarpmaktadır. Çalışmamızda bu konu, katılımcıların insan onuruna yönelik farkındalığını incelemek üzerinden ele alınmıştır. Tıp etiği bağlamında insan onuruna ve onun korunmasına yönelik bu türden bir hassasiyet elbette ki çok değerlidir. Örneğin Tayland'da ölü yakma törenindeki uygulamalar, kadavraya bir değer atfetme bağlamında önemli kabul edilmektedir (15). Ancak bu noktada, bu işlemin ne şekilde yapılacağına dair katılımcılarda bir kararsızlığın olduğu göze çarpmaktadır. Zira katılımcılar; insan onuruna uygun cenaze işlemine tıp öğrencileri ve eğitimcilerin katılması konusunda kararsızlığa yakın bir yaklaşım sergilemişlerdir. Burada ortaya çıkan sonucu, kadavranın değerini teslim etme ancak bu değer görünür kılınması işlemini başkalarından bekleme şeklinde okumak olanaklıdır. Bizim çalışmamızda cenaze törenine yönelik yaklaşımda cinsiyetler arasında fark bulunmazken Ögenler ve arkadaşlarının çalışmasında, erkeklerin bu uygulamayı benimsemeye daha meyilli oldukları gösterilmiştir (13).

Kadavra ile çalışmanın insan anatomisini öğrenmenin yanında, hekim kimliğini kazanma sürecine katkı sunacağı konusunda yaygın bir olumlu kanaat vardır. Ancak bu konuda eğitimcilerin ve öğrencilerin farklı yaklaşımlara sahip olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bizim çalışmamızda öğrenciler bu ifadeyi benimsemekte ancak önem sırası bakımından altıncı sıraya yerleştirmektedir. Oysa eğitimcilerin

yaklaşımına göre bu konu çok daha önemli görülmektedir (11,13,17,18,19,20). Esasen bu durumun yadırganacak bir tarafı bulunmamaktadır. Zira öğrenciler de bu konuda eğitimcilerle paralel düşünmekte; yalnızca konunun önemi üzerinde yeterince güçlü görüş belirtmemektedirler (21). Eğitim sürecini henüz tamamlamamış kişilerin, bu eğitimin sonucu hakkında eğitimciler kadar geniş perspektife sahip bir bakış açısına sahip olmaları da zaten beklenemez. Kadavranın eğitime ve sonrasında hekim kimliğine katkıları hakkında öğrencilerin eğitimcilerle aynı görüşte olmaları, eğitimin temel hedeflerinden bir olan bir mesleki kimlik ve değer kazanmanın, her iki tarafça da benimsenmiş olmasının bir göstergesidir. Benzer bir saptamayı tıp etiği bağlamında yaparak, kadavraya değer verme konusunda öğrencilerin ve eğitimcilerin görüş birliği içinde olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç

Çalışma tıp fakültesi öğrencilerinin kadavrayı değerli bir varlık olarak benimsediğini; kişilere, yaşayorken olduğu gibi ölümlerinden sonra da saygı duyulması yaklaşımını benimsediklerini göstermektedir. Bununla bağlantılı ikinci bir husus öğrencilerin bedenlerini kadavra olarak bağışlayan kişilerin, eğitime ve bilime katkılarından dolayı başkalarına göre daha fazla saygı hak ettiğini düşünmesidir.

Kadavra üzerinde eğitim görmenin, öğrencilerin hekim formasyonu geliştirmesini ve becerilerini arttırmasını olumlu yönde etkilediğine yönelik bir beklentiden söz edilebilir. Çalışmaya katılan öğrencilerde, ölü bedenler ve ölüm hakkındaki ön yargılardan kurtulmak açısından kadavra ile anatomi eğitiminin önemli yararları olduğu yönünde bir algı vardır. Öğrenciler, kadavranın bir kişi olarak ölümünden önce nasıl bir hayat yaşıyor olduğuna yönelik merak ve kadavra bağışının değeri konularında kararsızdır.

Kadavraların öğrenciler için ne ifade ettiği ve anatomi eğitiminde kadavraların "ne" olduğu konusunda öğrenciler kararsızlık içindedirler. Bu kararsızlığın bir sonucu olarak da kadavrayla ilgili insani durumlar; mahremiyet, fotoğraf çekilme konusu ve kadavranın cenaze süreci, öğrencilerin düşünce dünyalarında karmaşık bir tablo oluşturmaktadır.

Kadavraların tıp eğitiminde kullanılmasıyla ilgili yıllardır süregelen etik tartışmalar, farklı bir yaklaşımların da devreye girmesi ile devam etmektedir. Eğiti(m)ciler açısından sağlıkla ilgili eğitim sürecinin bir nesnesi olarak görülen kadavralar konusunda öğrencilerin bakış açısını merkeze alan ve konuyu tıp etiği perspektifinden değerlendirmeye alan bu çalışmanın, ülkemiz anatomi eğitimine farklı bir açıdan ayna tutma işlevi görmesi beklenmektedir. Kadavra kullanımı, anatomi eğitimi ve bunların etik boyutu hakkında daha fazla çalışma yapılmasının; konunun farklı alanların bakış açılarıyla değerlendirilmesinin tıp eğitimine farklı yaklaşımlar kazandırabileceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

1. Kawashiro Y, Anahara R, Kohno T, Mori C, Matsuno Y. (2009). Attitudes of Healthcare Students on Gross Anatomy Laboratory Sessions. *Anat Sci Educ.* 2: 273-9.
2. Hildebrandt S. (2014). What is Happening in Our Anatomical Dissection Rooms? *Clin Anat.* 27 (6): 833-4.
3. Sayek İ, Odabaşı O, Kiper N. (2010). Türk Tabipleri Birliği Mezuniyet Öncesi Tıp Eğitimi Raporu-2010. Ankara: Türk Tabipleri Birliği Yayınları.
4. Şehirli ÜS, Şaka E, Sarıkaya Ö. (2004). Attitudes of Turkish Anatomists toward Cadaver Donation. *Clinical Anatomy.* 17: 677-681.

5. Hasan T. (2011). Is Dissection Humane? J Med Ethics Hist Med. 4: 4. Print 2011.
6. Çelik N, Çelik S, Uysal C. (2012). Using of Cadaver in Anatomy Education from Past to Present: Review. Türkiye Klinikleri J Med Ethics. 20(3):179-85.
7. Boulware LE, Ratner LE, Cooper LA, Laveist TA, Powe NR. (2004). Whole Body Donation for Medical Science: A Population-Based Study. Clin Anat. 17(7):570-7.
8. Mclachlan JC, Bligh J, Bradley P, Searle J. (2004). Teaching Anatomy without Cadavers. Medical Education 38: 418–424.
9. Zhang L, Wang Y, Xiao M, Han Q, Ding J. (2008). An Ethical Solution to the Challenges in Teaching Anatomy with Dissection in The Chinese Culture. Anat Sci Educ. 1: 56-9.
10. Topla DA, Ocak AM. (2014). Harmanlanmış Öğrenme Ortamı ile Hazırlanan Anatomi Derslerinin Öğrencilerin Akademik Başarıları Üzerindeki Etkisi. Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama. 4(1): 1-8.
11. Marks SC, Bertman SL, Penney CJ. (1997). Human Anatomy: A Foundation for Education about Death and Dying in Medicine. Clinical Anatomy. 10: 118–122.
12. Kara A, Ögenler O, Elvan Ö. (2012). Anatomi Anıları. İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi. 19(1): 54-6.
13. Ögenler O, Kara A, Kadioğlu S, Öztürk H, Sungur MA. (2014). Opinions of a Group of Anatomy Instructor on Cadaver and Utilization of Cadaver in Anatomy Teaching. Turkish Journal of Bioethics. 1: 57-68.
14. Jones DG. (1998). Anatomy and Ethics: An Exploration of Some Ethical Dimensions of Contemporary Anatomy. Clin Anat. 11 (2): 100-5.
15. Winkelmann A, Guldner FH. (2004). Cadavers as Teachers: The Dissecting Room Experience in Thailand. BMJ. 329(7480):1455-7.
16. Quince TA, Barclay SI, Spear M, Parker RA, Wood DF. (2011). Student Attitudes toward Cadaveric Dissection at a UK Medical School. Anat Sci Educ. 4 (4): 200-7.
17. Cahill KC, Ertarh RR. (2009). Attitudes to Anatomy Dissection in an Irish Medical School. Clin Anat. 22 (3): 386-91.
18. Arráez-Aybar LA, Castaño-Collado G, Casado-Morales MI. (2004). Dissection from the Spanish Anatomist's Perspective: Aims, Attitudes, and Related Aspects. Anat Rec B New Anat. 281 (1): 15-20.
19. Rizzolo LJ. (2002). Human Dissection: An Approach to Interweaving the Traditional and Humanistic Goals of Medical Education the Anatomical Record. New Anat. 269: 242–248.
20. Saylam C, Coşkunol H. (2005). Orientation Lesson in Anatomy Education. Surg Radiol Anat. 27: 74–77.
21. Turan-Özdemir S, Cankur NŞ, Kurt MA. (2001). Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Anatomi Uygulamaları Hakkındaki Görüşleri: Bir Geri Bildirim Örneği. Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi. 27: 1-8.